

Salamina. Holy Monastery of Faneromeni

Margarita Dimitriadou

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-147>

Περίληψη: Η Σαλαμίνα το νησί του Αργοσαρωνικού που στην αρχαιότητα δόθηκε μία από τις μεγαλύτερες ναυμαχίες, όλων των εποχών, η οποία καθόρισε το μέλλον του τότε γνωστού κόσμου. Τον Σεπτέμβριο του 480 π.Χ ο ενωμένος στόλος των ελληνικών πόλεων ναυμάχησε στα στενά της Σαλαμίνας απέναντι στον υπεράριθμό στόλο των Περσών. Το ίδιο νησί πρόσφερε τα μέγιστα στην επανάσταση του 1821 με επίκεντρο του αγώνα στη Σαλαμίνα την Ιερά Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας. Στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας η Μονή Φανερωμένης έγινε το κέντρο όπου οι Έλληνες έστελναν τα παιδιά τους και τις γυναίκες τους για να προστατευθούν. Εκεί έβρισκαν καταφύγιο και περίθαλψη οι τραυματίες και συγκέντρωναν τα λάφυρα από τις μάχες. Οι πολυπληθείς πρόσφυγες – κυρίως γυναικόπαιδα, υπερήλικες και τραυματίες - κατέφευγαν κυνηγημένοι από τις επαναστατημένες επαρχίες Αττικοβοιωτίας, Κορινθίας, και άλλα νησιά στη Σαλαμίνα, στο Μοναστήρι της Φανερωμένης και σε πρόχειρα καταλύματα στους γύρω λόφους. Στη Μονή της Φανερωμένης συγκεντρώνονταν οι οπλαρχηγοί προκειμένου να συσκεφθούν για την πορεία του Αγώνα, και αποθήκευαν τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια που τους ήταν απαραίτητα. Σημαντική μορφή της Μονής Φανερωμένης για την δράση του στον Αγώνα υπήρξε ο θρυλικός Ηγούμενος και φιλικός Γρηγ. Χατζηαθανασίου Κανέλλος ο οποίος μαζί με ένοπλο σώμα από Σαλαμίνιους, βοήθησαν στην πολιορκία της Ακροκορίνθου. Η Ιερά Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας υπήρξε θρησκευτικό και εθνικό κέντρο σε όλη την ιστορία του ελληνικού έθνους.

Λέξεις Κλειδιά: Σαλαμίνας, Ιερά Μονή Φανερωμένης. Αγώνας, Ηγούμενος Κανέλλος, οπλαρχηγοί, καταφύγιο, νοσοκομείο, προμήθειες, πολεμοφόδια.

Η Σαλαμίνα το νησί του Αργοσαρωνικού που στην αρχαιότητα δόθηκε μία από τις μεγαλύτερες ναυμαχίες, όλων των εποχών, η οποία καθόρισε το μέλλον του τότε γνωστού κόσμου. Τον Σεπτέμβριο του 480 π.Χ ο ενωμένος στόλος των ελληνικών πόλεων ναυμάχησε στα στενά της Σαλαμίνας απέναντι στον υπεράριθμό στόλο των Περσών.

Το ίδιο νησί πρόσφερε τα μέγιστα στην επανάσταση του 1821 με επίκεντρο του αγώνα στη Σαλαμίνα την Ιερά Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας.

Οι δημογέροντες και ο κλήρος της Σαλαμίνας γνώριζαν από το 1819 την ύπαρξη της μυστικής εταιρείας που προετοίμαζε τον απελευθερωτικό αγώνα. Ο ηγούμενος της Μονής Φανερωμένης, Γρηγόριος Χατζηαθανασίου Κανέλλος μύησε στην Φιλική Εταιρεία τους: Παπασταμάτη Πρωτόπαπα Μεγαρίτη ετών 40, Αναγνώστη(Γιάννη) Μπιρμπίλη ή Βιρβίλη, Κουλουριώτη έμπορο ετών 45 και τον αδελφό του Αντώνιο έμπορο ετών 42 που ήταν παιδιά του δημογέροντα της Σαλαμίνας Κόλια Μπιρμπίλη. Παπαπανούση Στάμου Πρίσκο, Μεγαρίτη, ετών 51, Βασίλειο Δασκαλόπουλο, Περαιχωρίτη έμπορο ετών 24 και Σπυρίδωνα Αντωνίου Μαρκέλλο, Αιγινήτη έμπορο ετών 46.

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Μωριά και των άλλων νησιών του Σαρωνικού, η Σαλαμίνα επαναστάτησε κατά της οθωμανικής τυραννίας στα τέλη Μαρτίου 1821. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι Σαλαμίνιοι, λόγω των προνομίων που είχαν αποκτήσει από την παρασκευή κατραμιού αλλά και των επιθέσεων από ληστές στα άγρια δάση που εργάζονταν για την συλλογή της ρητίνης, είχαν το δικαίωμα της ελεύθερης οπλοφορίας κι έτσι κατά το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, συγκρότησαν άμεσα ένα ετοιμοπόλεμο στρατιωτικό σώμα, που χωρίστηκε σε δύο ομάδες. Η πρώτη με αρχηγό τον ηγούμενο Γρηγόριο της Μονής Φανερωμένης, κινήθηκε μαζί με τους γείτονες Μεγαρίτες προς την Κόρινθο. Η δεύτερη με αρχηγούς τους Γιωργάκη Γκλίστη, Ιωάννη Βιέννα και Αναγνώστη Καρνέση κατευθύνθηκε προς το στρατόπεδο του Μενιδίου, προετοιμάζοντας επίθεση στην Αθήνα. Στις 24 Απριλίου 1821 στο στρατόπεδο του Μενιδίου, οι Έλληνες στρατιώτες ορκίστηκαν σε κλίμα βαθιάς συγκίνησης για υποταγή κι αφοσίωση στον ιερό σκοπό και διάλεξαν τους αρχηγούς τους. Οι Σαλαμίνιοι είχαν επιλέξει για αρχηγούς τους τον Γιωργάκη Γκλίστη, Αναγνώστη Καρνέση και Ιωάννη Βιέννα. Γενικός αρχηγός των Επαναστατών ορίστηκε ο Λειβαδίτης Δήμος Αντωνίου. Ο Γιωργάκης Γκλίστης ήταν ένας απ' τους γενναιότερους Σαλαμίνιους αγωνιστές. Την περίοδο πριν την Επανάσταση βρισκόταν στην αποικία της Σαλαμίνας, στον Γέροντα της Μικράς Ασίας. Ήταν περίπου τριάντα πέντε χρονών, ψηλός στο ανάστημα, μελαχρινός, χειροδύναμος και σωματώδης, κτίστης στο επάγγελμα κι αργότερα έμπορος του κατραμιού.

Ι.Μ. Φανερωμένης

Στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας η Μονή Φανερωμένης έγινε το κέντρο όπου οι Έλληνες έστελναν τα παιδιά τους και τις γυναίκες τους για να προστατευθούν. Εκεί έβρισκαν καταφύγιο και περίθαλψη οι τραυματίες και συγκέντρωναν τα λάφυρα από τις μάχες. Οι πολυπληθείς πρόσφυγες – κυρίως γυναικόπαιδα, υπερήλικες και τραυματίες - κατέφευγαν κυνηγημένοι από τις επαναστατημένες επαρχίες Αττικοβοιωτίας, Κορινθίας, και άλλα νησιά στη Σαλαμίνα, στο Μοναστήρι της Φανερωμένης και σε πρόχειρα καταλύματα στους γύρω λόφους.

Όλα τα πολύτιμα κειμήλια της πόλεως των Αθηνών, σκεύη βιβλία κλπ. στάλθηκαν στη Μονή Φανερωμένης για φύλαξη όταν ο Αθηνών Διονύσιος¹ ο οποίος είχε μνηθεί εις τα της Φιλικής Εταιρείας, έγραφε τη 24 Νοεμβρίου 1822 προς τον ηγούμενο της Φανερωμένης εις Σαλαμίνα, να φροντίσει να διαφυλαχθούν τα κειμήλια, έως ότου αποκατασταθή το Γένος².

Στη Μονή της Φανερωμένης συγκεντρώνονταν οι οπλαρχηγοί προκειμένου να συσχεφθούν για την πορεία του Αγώνα, και αποθήκευαν τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια που τους ήταν απαραίτητα. Το δάσος που περιέβαλε το Μοναστήρι γεμάτο από πεύκα και κέδρους χρησιμοποιήθηκε για την στέγαση και την θέρμανση των ανθρώπων που περιέθαλπε. Τα ζώα που συντηρούσε η Μονή αιγοπρόβατα, όρνιθες και βόες διατέθηκαν για την σίτιση τους καθώς και οι καλλιέργειες από τα κτήματα της και τα μετόχια της. Κάποιες ημέρες η Μονή έφθασε να σιτίζει (έστω και αν ο αριθμός φαντάζει υπερβολικός) πάνω από 75.000 ανθρώπους³, με αποτέλεσμα όμως να βρεθεί σε δεινή οικονομική θέση και να μην μπορεί πλέον να περιθάλλει όσους κατέφευγαν σε αυτήν⁴. Λέγεται ότι στη Σαλαμίνα κατά την επταετία του Αγώνα είχαν συρρεύσει γύρω στους εβδομήντα με εκατό χιλιάδες πρόσφυγες, με συχνή επίσκεψη και διαμονή χιλιάδων στρατιωτικών για νοσηλεία, ανάπαυση, εκπαίδευση και εξοπλισμό. Για τις ανάγκες της στέγασης, θέρμανσης και επισιτισμού όλων αυτών των ανθρώπων, κατακόπηκαν όχι μόνο όλοι οι θάμνοι, τα φυτά και τα δένδρα των δασυλλιών αλλά απογυμνώθηκαν η Φανερωμένη και οι ορεινοί όγκου του νησιού. Από την οικολογική αυτή καταστροφή που έφθασε μέχρι και το ξερίζωμα ακόμη και κάθε θυμαριού και την αποψίλωση που υπέστησαν τα ορεινά της Σαλαμίνας, στέρεψαν οι δύο πηγές νερού της πόλης και πολλά πηγάδια.

Σημαντική μορφή της Μονής Φανερωμένης για την δράση του στον Αγώνα υπήρξε ο θρυλικός Ηγούμενος και φιλικός Γρηγ. Χατζηθαθανασίου Κανέλλος⁵ ο οποίος μαζί με ενόπλους από το νησί, βοήθησαν στην πολιορκία της Ακροκορίνθου. Ο ηγούμενος μαζί με τους εμπόρους και μεγαλοκτηματίες αδελφούς Αναγνώστη και Αντώνη Βιρβίλη, ξεκίνησε την συγκέντρωση χρημάτων, την προμήθεια όπλων και πυρομαχικών και λοιπών εφοδίων, σιγά σιγά και με άκρα μυστικότητα, τα οποία

¹ Τάσου Αθ. Γριτσοπούλου. Μονή Φιλοσόφου. Εν Αθήναις 1960, σ. 476

² Δ.Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων, τομ. Β', εν Αθήναις 1890, σελ. 15. Πρβλ. του αυτού, Ιστορία των Αθηναίων, τομ. Β', εν Αθήναις 1890, σελ. 265. Δ.Α.Πάλλα, Μηνιαίον εκ Καισαριανής, Ημερολογιον Μέγ. Ελλάδος, ετ. 1932, σελ. 473-476. Αναφέρεται ακόμη ότι και εκ Πόλεως είχαν μεταφερθή προς φύλαξιν εις αυτήν μονήν μερίμνη του μητροπολίτου πολύτιμα κειμήλια.

³ Γκιτάκος Χ.Μ., Η Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας, «Εξ απόψεως Ιστορικής Αρχαιολογικής και Αγιογραφικής», Εκδ. Ιερά Μητρόπολις Μεγάρων και Σαλαμίνας, Αθήνα 2001, σ.75.

⁴ Μαργαρίτα Γ. Δημητριάδου, Ι.Μ. Φανερωμένης Σαλαμίνας. Ιστορική Διαδρομή. Αθήνα 2016.

⁵ Στοιχεία για την δράση του αναφέρονται στον Κώδικα των Φιλικών, τον οποίο βρήκε ο Κανδηλώρος στη συλλογή εγγράφων του Παναγιώτη Σέκερη στο αρχείο της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας. ο.π. σ. 72.

είχαν συσσωρεύσει σε κρύπτες⁶. όταν κηρύχθηκε η Ελληνική Επανάσταση η Μονή έγινε κέντρο κατηχήσεως για τον Εθνικό Αγώνα, αποθήκη πυρομαχικών⁷ και προμηθειών⁸ καθώς και ασφαλές καταφύγιο των πολεμιστών. Στη διάρκεια του Αγώνα ο σιτοβολώνας της Μονής (ο οποίος σήμερα δεν υπάρχει) βρισκόταν στον πρώτο όροφο των κελιών, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως κρυψώνα. Εσωτερικά είχε κυκλικό σχήμα και επικοινωνούσε με άλλο κελί με μυστική πόρτα και από αυτό με ένα μεγάλο άνοιγμα μία τρύπα σαν πόρτα που υπήρχε στον τοίχο οδηγούσε στον περίβολο της Μονής και από εκεί στο δάσος. Ήταν τόσο σπουδαία για τον Αγώνα η θέση της Μονής ώστε οι οπλαρχηγοί την προστάτευαν με οχυρωματικά έργα που είχαν κάνει στο ακρωτήριο Βούδουρον και σε άλλα σημεία, ενώ παράλληλα το ναυτικό της Ύδρας των Σπετσών και των Ψαρών βύθιζαν κάθε Τουρκική βάρκα που προσπαθούσε να διαπλεύσει τη Σαλαμίνα.

Μετά την πτώση του Μεσολογγίου, όταν στην Ακρόπολη των Αθηνών κυμάτιζε η ημισέληνος, ο Ιμπραήμ είχε εισβάλει στην Πελοπόννησο, η πρωτεύουσα της Ελλάδος το Ναύπλιο είχε μετατραπεί σε πεδίο εμφυλίων συγκρούσεων, η τροπή του αγώνα υπήρξε κακή και αποφασίστηκε η μεταφορά της έδρας της Κυβέρνησης στην Αίγινα για λόγους ασφαλείας, τότε και οι μοναχοί της Μονής αποφάσισαν να μεταφερθούν στην Αίγινα. Το γεγονός αυτό αναφέρεται σε χάραγμα στο Καθολικό της Μονής «1827 4 Οχτοβρίου εμετίκησαν οι καλόγερι εις Έγιναν».

Η εγκατάλειψη της Μονής ήταν προσωρινή καθώς οι Μοναχοί επανήλθαν σε αυτήν και συνέχισαν το θρησκευτικό και εθνικό έργο του. Για την μεγάλη προσφορά

⁶ Θ.Π.Καπαραιλιώτης, «Ο Ηγούμενος Γρηγόριος Χατζηαθανασίου Κανέλλος, Ο πυρφόρος αγωνιστής του 21», Τοπική εφημερίδα Σαλαμίνας του «Πολίτη με Δικαίωμα», φύλλ 33 Ιανουάριος 2010, σ.2.

⁷ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Τόμος 11ος, σελ. 33 «Οι έφοροι Μεγάρων, Κουντούρων και Σαλαμίνος γνωστοποιούν ότι θά παράσχουν τα αιτούμενα υλικά δια τās πολεμικάς ανάγκας». Υπέρτατη Εθνική Διοίκησης της Ελευθέρας Ελλάδος ΠροσκυνοῦμενΕλάβαμεν τās έγγραφαν προσταγās σας, αἱ ὁποῖαι μας προστάζει (sic) να δώσωμεν τρεῖς χιλιάδες οκάδες νέφτι, διακόσια κοντάρια κατράμι, ρετζίνι καντάρια διακόσια εἰς τον καπετάν Ανδρέα Μαυρογιάννη· εἰς διορίαν δέκα ἡμερων να δώσωμεν χίλιες οκάδες νέφτι, ρετζίνι καντάρια ἐξήντα ἔξε, κατράμι κοντάρια ἐξήντα ἔξε. Εμεῖς δια το κοινόν καλόν και δια την ἐλευθερίαν του γένους μας ὅχι μόνον τούτο ὁπού μας προστάζετε ἀλλά και την Ἰδίαν μας ζωὴν δίδομεν.» 1822, Μαρτίου 26, Μέγαροι ΟΙ “Εφοροι Μεγάρων ΟΙ “Εφοροι Κουντούρων ΟΙ «Εφοροι της Κούλουρης Παπα-Ελευθέρης Οικονόμος, Παπα-Νικόλας Αναγνώστης Φίλιππος, Ιωάννης Χατζημελέτιος Αναγνώστης Πιρπίλης Αναγνώστης Σακελλάριος Κωσταντής Κοντούλης Αναγνώστης Λάζαρης Δημήτρης Σταυράκος Σπύρος Μπεδελης

⁸ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Αναφοραί προς το Βουλευτικό Περίοδος Πρώτη «Αριθ. 551. Επειδή ο εθνικός στόλος χρήζει μπουρλότων, και επειδή εις ταῦτα εἶναι χρήσιμον το νεῦτι, κατράμι και η ρετσίνα Α. η Κούλουρη, τα Μέγαροι και τα Κούνδουρα να ετοιμάσῃσι με ὅλην την δυνατήν ταχύτητα οκάδες νευτίου 3000, ἤτοι τρεῖς χιλιάδας, κατρανίου καντάρια 200, ἤτοι διακόσια ρητίνης καντάρια 200, ἤτοι διακόσια. Β. αι εἰρημέναι ποσότητες να παραδοθῶσιν εις το Μινιστέρον των ναυτικῶν. Εν Κορίνθῳ τη ις ‘Μαρτίου αωκβ’ >>

της Ιεράς Μονής Φανερωμένης η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος απεφάσισε την απαλλαγή της από τον φόρο της Δεκάτης⁹.

Το 1819 ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κανέλλος, τρισεγγονο του Αγίου Λαυρεντίου, με το κοσμικό όνομα Κωνσταντίνος, διαδέχτηκε τον Παχώμιο στην ηγουμενία της μονής¹⁰. Ο ηγούμενος Γρηγόριος, λίγο καιρό πριν την επίσημη έναρξη της εξέγερσης, έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και μνήθηκε στα ιδεώδη της μυστικής οργάνωσης μαζί με άλλους δύο Σαλαμινίους εμπόρους, του αδελφούς Αντώνη και Γιάννη (Αναγνώστη) Βιρβίλη, γιους του Κόλια Βιρβίλη. Στο χειρόγραφο του Παρασκευά Πάλλα (1848-1902), αναφέρεται ότι προ της Επαναστάσεως, το 1820,

«ήλθεν εις Σαλαμίνα έν μέλος της φιλικής εταιρίας και σινομήλισεν με τους Αναγνώστην Βιρβίλη, Αντώνιον Βιρβίλην και τον τότε καθιγούμενον της Μονής Φανερωμένης Γριγόριον Κανέλον, εγνώρισεν το μυστικόν, τους ενέγραψεν εταιριστάς και τους οδήγησεν εις την περαιτέρο αινέργιαν»¹¹.

Επιστολή του Κυριακού Πιττακού, μέλους της Φιλικής Εταιρείας, αποδεικνύει την εξέχουσα θέση που κατείχε ο Γρηγόριος στην εκτίμηση των υπολοίπων μελών της οργάνωσης. Με τη συγκατάθεση του Γρηγορίου ο Γεώργιος Καραϊσκάκης εγκατέστησε το γενικόν αρχηγείον εις το Γουμενίον της Μονής Φανερωμένης, ή μάλλον γενικόν φροντιστήριον. Για την επαναστατική δράση συγκρότησε ένοπλο στρατιωτικό σώμα, του οποίου ηγήθηκε ο ίδιος στη μάχη του Ακροκορίνθου.

⁹ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας Τόμος 10ος σ. 211. Απαλλαγή της Σαλαμίνας από τον φόρον της δεκάτης επί πενταετίαν, Περ. Βα Αρ. 3082 ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΤΟ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ Προς τους Δημογέροντας της Σαλαμίνας Η Διοίκησης πατρικώς προσφερόμενη χαρίζει άτέλειαν μόνον των δεκάτων της νήσου σας και εις μόνα τα γεννήματα δια πέντε χρόνους από της σήμερον, έλπίζουσα να έμπνευση και εις σας ή φιλοστοργία της την άνήκουσαν εύπειθειαν δια τα συμφέροντα σας. Εκ Σαλαμίνας την 26 Σεπτεμ. 1823 Ο Πρόεδρος Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης) Σωτήριος Χαραλάμης ΕΙς άπουσίαν του Γ. Γραμμ. Α. Μεταξάς Ν. Σπηλιάδης

¹⁰ Στο Αρχείο Εγγράφων της Ι.Μ. Φανερωμένης φυλάσσεται έγγραφο του 1815, το οποίο υπογράφεται από τον βοεβόδα της Κορίνθου, Κιαμήλ μπέη, και φέρει τη σφραγίδα του. Στο έγγραφο αυτό αναφέρεται ότι ο Παχώμιος, ηγούμενος της μονής της Φανερωμένης Κούλουρης, διαμαρτυρήθηκε προς εκείνον για το γεγονός, ότι οι προεστοί των Μεγάρων αφαιρούν από το ταμείο της μονής την πουτόκα του μοναστηρίου όπου έχουν εις την σκάλα (= δικαίωμα εισπραξης τελωνειακών τελών), την οποία δικαιωματικά έπρεπε να την εισπράττει εκείνο βάσει παλαιού εγγράφου (ταπί) που είχε στα χέρια του ο ηγούμενος. Ως σκάλα εννοείται εδώ το πορθμείο μεταξύ σαλαμινιακής και μεγαρικής ακτής (σημερινό πορθμείο Φανερωμένης – Νέας Περάμου). Όμως, οι μεγαρίτες προεστοί απέκρυπταν μάλλον την εισπραξη των τελών αυτών από τον Κιαμήλ μπέη και δεν του απέδιδαν το τζεβάρι (=φόρο), όπως ο ίδιος γράφει στο έγγραφό του. Από τα προηγούμενα γίνεται κατανοητό ότι χρειάζεται να ενταχθούν στις οικονομικές προσόδους της Μονής και η εισπραξη των τελωνειακών τελών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (βλ. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-Φ.Λ.-Ε.Ε., Αριθμ. 54).

¹¹ Το χειρόγραφο του Παρασκευά Πάλλα (Η συμβολή των Σαλαμινίων στην Επανάσταση του 1821) εκδόθηκε σε βιβλίο από την Ευγενία Σοφρά Μάθεση το 2010 με εξαίρετα σχόλια. Το χειρόγραφο του Παρασκευά Πάλλα, ό.π., σελ. 73 και Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 41, 42, 43. Το χειρόγραφο του Παρασκευά Πάλλα, σελ. 314. 243.

Στο Αρχείο Εγγράφων της Μονής εντοπίστηκε φάκελος που φέρει τον τίτλο Αλληλογραφία Γρηγορίου, όπου εκεί υπάρχουν διάφορες επιστολές και έγγραφα που διαφωτίζουν τη σχέση του Γρηγορίου με τους οπλαρχηγούς που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Σαλαμίνας και των Μεγάρων, καθώς και ονόματα αγωνιστών όπως Αθανάσιος και Σπυρίδων Κονταξής, Ι. Γκούτσης, Ν. Νάκης, Σταμέλος Ν. Βρυζάκης, Ιωάννης Χατζημελέτης, Κυριακός Πιττακός, Διονύσιος Ευμορφόπουλος, Νικόλαος Νέγκας, Νικόλαος και Φωτεινή Κριεζώτη, Προκόπιος Βενιζέλος, Αλέξανδρος Καλλιφρονάς, Κ. Ρωσσέτος και Χριστόδουλος Χατζηπέτρος.

Ο Γρηγόριος είχε αναπτύξει φιλική σχέση με τον Δημήτριο Υψηλάντη, όπως αναφαιίνεται από τρία μικρά ενυπόγραφα σημειώματα του τελευταίου¹². Η παράθεσή τους αποκαλύπτει αυτήν τη σχέση εμπιστοσύνης που έτρεφε ο ένας για τον άλλον αλλά και την αναγνώριση της προσφοράς του ηγούμενου στον Αγώνα:

«Άγιε ήγούμενε ήλθα εδώ (εις τό Μοναστήριόν σου) καί δέν σᾶς εὔρον. Ἄμα λοιπόν ὅπου λάβης τό παρόν μου, νά ἔλθεις ὡς ἀναγκαῖος. Ἐν τῇ Φανερωμένῃ τήν 8η Αὐγούστου 1822 Δημήτριος Υψηλάντης», «Άγιε καθηγούμενε τῆς Φανερωμένης την δυστυχίαν εις τα Δερβένια γνωρίζεις και τήν ἀθλίαν κατάστασιν ὅπου τήν εἶδες ὀφθαλμοφανῶς. Τοῦτοι στέκονται ἐδῶ διά νά φυλάττωσι τά στενά, και δοκιμάζωσι τόσας δυσκολίας τῆς τροφῆς των. Διά τοῦτο, παρακαλῶ, νά στείλεις, ἔν φόρτωμα κρασί εις αὐτούς, τό ὅποῖον θέλης εἰσπράξῃ ἀπό τούς ἐκεῖ δανειστάς. Τά δέ τουλούμια θέλομεν νά ἐπιστρέψῃ ἀσφαλῶς. Εἰς τήν θέσιν Δερβενίων ὁ πατριώτης 27 7βρίου 1822 ὥρα 2 τῆς νυκτός Δ. Υψηλάντης.», «Ὁ Άγιος καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Φανερωμένης Κούλουρης κύριος Γρηγόριος, βοηθῶν τό κατά τά Δερβένια στρατόπεδον, συνεισέφερεν ἀπό λάδι και ἐλαίας γρόσια 1525, ἥτοι χίλια πεντακόσια ἥκοσι πέντε, διά τῶν ὁποίων τήν λαβήν, δίδεται τό παρόν μου εις ἀπόδειξιν τῆς φιλοπατρίας καί πατρικοῦ ἐνθέρμου ζήλου του. ἐκ τῶν Μεγάρων Δημήτριος Υψηλάντης τῇ 30ῃ 7βρίου 1822».

Το σημαντικότερο ίσως έγγραφο της αλληλογραφίας του Γρηγορίου είναι η επιστολή του Φιλικού, Κυριακού Πιτακού, το οποίο αποκαλύπτει πτυχές και λεπτομέρειες των συνθηκών μύησης κατοίκων του Αμπελακίου στη Φιλική Εταιρεία αλλά και την οικονομική συνεισφορά του ηγούμενου. Συγκεκριμένα, γράφει σε αυτόν:

«Προχθες διά τοῦ διάκονου τοῦ ἐκ τοῦ ἀμπελλάκη523 ἀφ' οὗ τον εὔρον εἰς τον δρόμον ὅπου εφηγεν μόλις ἤμπορεσα νά Σας Σημειώσω τον ἐρχομον τοῦ Ἀντώνι μέ δύο φίλους και ὅτι ἐμίσησε την ἴδιαν ἡμέραν τῇ ὁποία τους

¹² Δημοσιεύονται από την Ευγενία Σοφρά-Μάθηση, Λαυρέντιος ο Μεγαρεύς, σελ. 92, αλλά θεωρήθηκε αναγκαίο να αναδημοσιευθούν και εδώ, γιατί παρατηρήθηκαν μικρά σφάλματα στην ανάγνωσή τους και ελλείψεις, οι οποίες στη σελίδα αυτήν συμπληρώνονται. Μάλλον πρόκειται για τον παπα-Σωτήριο Παπαπαναγιώτου (Οικονόμο), βλ. εδώ, υποσημ. 518.

συντρόφησα εώς τὰ ἤμυσι του Πειρεως μας εἶπεν δι' ὀρδινείαν Σας νά ἀγοράσω ενα κανταρι μολίβι καί νά Σας τό στύλω εἰς τό καντάρι μου ζητῷ Ἀδελφέ 701 γρόσια, ἡξεύρεις Πολλά καλά, ὅτι ἐγώ δεν εχω τόσα ἄσπρα, λοιπον αν ἀγαπας στείλε μου καί ἐγώ τό αγοράζω καί σας τό στέλνω: μοῦ εἶπεν την Προδοσίαν τοῦ ῥέντη, καί την ἀμφιβολίαν τοῦ διδασκαλοπουλου, αὐτοί οἱ δύο ἦτον κήρυκες τῶν νήσων: ἐγνωρίσθην μέ αὐτους. Εχειρωτόνησα τον Κωνσταντίνον, τον Παῦλον, τον Παπᾶ στέφανον ανθρωπον Πιστόν καί κάλλιστον, καί τον Ἀναγνώστην Αἰγηνήτην τν ψάλτην: αὐτοί ὅλοι εἶναι της δευτέρας τάξεως. αὐτους πρώτον ἀκριβῶς τους εκρινα, τους ἐγνώρισα ως ἀγαθους καί φιλελλήνους ψυχάς, καί οὕτως εσपुरα τον σπόρον της ἀληθείας: Ο Αντώνης μοι εἶπεν νά ἐλθῃ ἐδω καί νά χειροτονήσῃ, ἐγώ τον ἐμπόδησα, διατί φίλε τὰ Ποιήματα τῶν Ἀθηναων εἶναι ἄπιστα, καί αὐτός μή γνωρίζοντας τα ἤμπορή νά κάμῃ κανένα κακον, γράψε εἰς τούς φίλους διά νά μὴν εχει τόσον ἀπόλυτον ἐξουσίαν ἐπειδή κάμυς ἐκεῖνα ὅπου δεν ἡξεύρις: γράψε μοι αν εχη ὁ φιλάρετος την κατήχησιν ἢ ὄχι. αὐτο ὁ ἄνθρωπος δεν μέ ἀρέσει: Πέμψον μοι τάχιστα την Βοῦλλαν διά τὰ συστατικά: δεν ἤμπορῶ νά καταλάβω τί πρᾶγμα εἶναι αὐτό ἀπό τον καιρον ὅπου ἔφυγον ἀπό τό Μοναστήρι Σας εχω πέμψει 4: γράμματα, καί ἀπό την διαγραφὴ Πανοσιώτητά σας δεν ἔλαβον κανένα. Τώρα φίλε πρέπει νά μοι γράφεις συχνά δύο καί γράμματα την ἐβδομάδα: ἐδῶ ἀκούομεν ὅτι ὁ διαγραφὴ πασας ἐνικήθη εἰς δύο πολέμους καί ἔχασε πολὺ στράτευμα, γρψε μου πῶς τον ἀκοῦτε αὐτον, στοχάζομαι, ὅτι νά ἔχετε κάμμίαν κακήν ὑποψίαν διά ἐμέ φίλε εὐγαλον ἀπό τον νοῦ Σου τοιούτους στοχασμούς και δεν τ λέγω διά ἔπαινον μοι και τον ζῆλον τον ὅποιον τρέφω ἐγώ διά τό γένος μου εἰς ὀλίγων ψυχας εὐρίσκοντος. Σήμερον εγραψον εἰς ν' ὅταν τοῦ φίλου μας γκίκα Ζιόνι¹³ τοῦ γράφω νά στείλῃ το γράμμα του εἰς την Πανοσιώτητά σας, και μοῦ τό στέλνετε. ἔγραψα καί του ραζί: μισο εβδομαδα θέλω Σας περικλείσω τέσσαρα γράμματα τῶν νέων συστημείων διά νά τά στείλετε: γραψον μοι εὐλογημενε εστειλες τό γράμμα τοῦ δασκαλόπουλου τί νεά ἔχετε αὐτοῦ. ἀκόμη ζῇ ὁ ῥέντης ἀκόμη ἡ μυαρά ψυχή: αν καί ὁ διδασκαλόπουλος τὰ γηρίσει καθως ὁ φίλος του ἀλήμονον εἰς αὐτον ὁ Πατέρας μου Σας εἶχεν ὠμίλῃσει διά κάποια ἄσπρα του ἡνυρατε παρακαλῶ κάμε μας την χάριν καί δεν μενει ἐπάνω μας. διά τουφέκι μή φροντίζεις διότι ἀγόρασα, αν ἀγαπας ἤμπορῶ να σοί στείλω εἰς 5: ὁκάδες Βόλια ὁ Πασιας ἔστειλε νά του στείλουν οἱ Ἀθηναῖοι 250 ἄλογα καί 500: ανθρωπους διά νά Πολεμήσῃ τον αλι πασιᾶ ».

¹³ Το τοπωνύμιο Γκιώνη στο Αμπελάκι σχετίζεται με την ομώνυμη οικογένεια μεγαλοκτηματιών, αμάρτυρη σήμερα, μέλος της οποίας ήταν ο Γκίκας Γκιώνης Ζιόνης. Πιθανότατα, η οικογένεια Γκιώνη (Ζιόνη>Τζιόνη>Γκιώνη) να ήταν κλάδος της οικογένειας Γκίκα. 525 Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 19. 526 Ευγενία Σοφρά-Μάθεση, Λαυρέντιος ο Μεγαρεύς, σελ. 93-94. 527 Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 5, 9, 33, 39. 528 Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 8.

Οι επιστολές αποδεικνύουν πως ο Γρηγόριος απλόχερα χορηγούσε με υλικά αγαθά τα στρατεύματα των αγωνιστών, άχυρα για τα άλογα, ψωμί, σάρι, λάδι, κρασί, γαλακτοκομικά προϊόντα, εκχώρηση έκτασης σε ποιμένες για τη βόσκηση προβάτων, άλογα για τη μεταφορά λαφύρων, χρήματα και γενικά ό,τι ήταν αναγκαίο για την Εξέγερση. Η κοινωνική προσφορά της Μονής καταφαίνεται και από την οικονομική της συνδρομή στην ανέγερση Δημοτικού Σχολείου στα Μέγαρα. Στην ιδιοκτησία της Μονής την περίοδο της ηγουμενίας του Γρηγορίου συμπεριλαμβανόταν και ένα καίκι, το οποίο χρησίμευε για τη μεταφορά ανθρώπων και αγαθών από τη Μεγαρίδα στην απέναντι Σαλαμινιακή ακτή. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης η Μονή ήλεγχε, μάλιστα, το πορθμείο αυτό κατά την περίοδο της Επανάστασης, όπως τούτο φαίνεται και από σχετική επιστολή της Φωτεινής Κριεζώτου, στην οποία επισημαίνει στον ηγούμενο Γρηγόριο:

«αγχε καθηγουμενί μανθανο στη αυτού ερχοντε καθης λουγης ανθρωπ κε δηα τουτου στελνιον πεντη ανθρωπου δηα να σου σταθουν έσοστού να γρα τον αρχηγγο στη εφηγχε κνο οπο υχε αφισι ης σтин θεσι αυτο οπού ερχοτέ υ σνητροφι · να τους οδηγησις ης στους περεμ να μι πενου χορις α μιν δεν βρουμ τη ανθρωπη υνι κε απου πο ερχοτ δηοτ κε δη ατου κακώ υν κε υδω τω υδιου κανουν κε ρεπη ν μασητε τα καυκη ς ένα μερους χουης να μη μου στηλης απερ να μην πηραση κανενας απου του περαμα »¹⁴.

Η συμμετοχή του ηγούμενου στον Αγώνα ήταν μεγάλη: φρόντιζε ασταμάτητα για την περίθαλψη και την συντήρηση των γυναικόπαιδων και των γερόντων που κατέφευγαν στην Μονή, περιέθαλπε τους τραυματίες αγωνιστές μετατρέποντας τη Μονή σε νοσοκομείο, συγκέντρωνε πολεμοφόδια για τις εκστρατείες στην Ανατολική Ελλάδα και το έτος 1826 έκανε τη Μονή κέντρο της Διοίκησης και στρατόπεδο. Υπήρξαν μέρες που η Μονή σίτισε πάνω από 75.000 ψυχές, αριθμός που ίσως να ακούγεται υπερβολικός αλλά είναι πραγματικός. Το δάσος της Φανερωμένης γεμάτο πεύκα και κέδρους κατακόπηκε προκειμένου να στεγάσει και να θερμάνει όλους αυτούς τους ανθρώπους. Τα ζωντανά -όλα αιγοπρόβατα, κότες, αγελάδες- προσφέρθηκαν για την σίτιση όλων αυτών των ανθρώπων. Λέγεται, ότι τα πηγάδια της Νήσου και ένας μικρός ποταμός κοντά στη Μονή στέρεψαν. Στη Μονή Φανερωμένης έστελναν προς διάσωση τους θησαυρούς και τα πολύτιμα κειμήλια τους πολλές Βιβλιοθήκες, Μονές και Κοινότητες.

Γρήγορα προκλήθηκε η οικονομική κατάρρευση της Μονής όχι μόνο λόγω της δυναμικής συμμετοχής της στην κάλυψη των υλικών και χρηματικών αναγκών

¹⁴ Ευγενία Σοφρά-Μάθηση, Λαυρέντιος ο Μεγαρεύς, σελ. 95. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 25, 27. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 11. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 29, 30. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 26. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 12. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 15. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 18. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 1, 28. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 20. Α.Ε.Ι.Μ.Φ.Σ.-ΦΓ, αριθμ. 38.

του Αγώνα (πληρωμή πολεμοφοδίων και συντήρηση στρατιωτών), αλλά και στην εγκατάσταση ορφανοτροφείου μεσούσης της Επανάστασης καθώς και στην ίδρυση νοσοκομείου στους χώρους της για τους τραυματίες από τις μάχες. Όλα αυτά συνέβαλαν στη μείωση του χρηματικού της αποθέματος. Ο ηγούμενος ίδρυσε το υποτυπώδες αυτό νοσοκομείο, μάλλον από το 1822 έως τις αρχές τουλάχιστον του 1826 περίπου, αφού τότε ιδρύεται επίσημα από την επαναστατική κυβέρνηση το νοσοκομείο στο Αμπελάκι, όπου θα τοποθετηθεί εκεί ο Γερμανός αρχίατρος Ερρίκος